

See, mida ei saa öelda teisiti

Marko Pajević. Poeetiliselt mõtelda. Nüüd ja kohe. (Kaasaegne mõte.) Tlk Jaanus Sooväli. [Tartu:] Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023. 133 lk.

*Oled sa uius ujumas,
kui su mõte on otsimas
Jumalat tähtede alta!*
Kristian Jaak Peterson

Marko Pajevići teos „Poeetiliselt mõtelda. Nüüd ja kohe” algab eshatoloogilise kuulutusega: me elame praegu kriisiaegadel, mil tuleb langetada otsuseid, mis määravad tuleviku ja millest sõltub, kas inimlikku tuleviku üldse on (lk 14). Väljapääsu kriisist pakub Pajevići järgi nn poeetiline mõtlemine, mille pakilisusele viitab pealkirjas „Nüüd ja kohe” (saksakeelses originaalpealkirjas väljendatud ühe sõnaga:

jetzt).¹ Poeetiline mõtlemine on autori loodud mõiste, mille sisu ja seoseid ta teoses avama asub.²

Apokalüptiliste hoiatustega kuulub teos selgelt praegusse ajastusse, mil maailmalõpudiskursus on väga armastatud.

¹ Leo Luks kritiseeris oma arvustuses „Viimane valgustaja” (Sirp 16. II 2024, lk 31–32) originaali pealkirjas (vt märkust 2) oleva „kohe” (sks *jetzt*) lahti tõlkimist fraasiks „nüüd ja kohe”, mis polevat piisavalt lühike ja lõöv. Täiendaksin, et küll mitte lühemaks, kuid lõovamaks oleks pealkirja muutnud hüüumärk. Samas on tõlkija ja toimetaja suure tõenäosusega pealkirja peale mõelnud mitmeid unetuid öid, nii et otsus on ilmselt kaalutud.

² Teose saksakeelne algupäränd ilmus aasta varem („Poetisch denken. Jetzt”, Wien: Passagen Verlag, 2022). Poeetilise mõtlemise ja poetoloogilise antropoloogiaga tegeleb autor aga juba oma 2012. aastal ilmunud monograafias („Poetisches Denken und die Frage nach dem Menschen. Grundzüge einer poetologischen Anthropologie”, Freiburg im Breisgau: Karl Albert Verlag). Seega on arvustatav raamat pigem laiale publikule mõeldud versioon mahukamast ja teaduslikumast uurimusest.

Meid ootab kliimakatastroof, lõppemas on nafta ning koos sellega kultuur niisugusel kujul, nagu oleme harjunud, hävimas on traditsiooniline perekond ning maailma vallutamas homo- ja igasugune muu seksuaalsus, mis ähvardab tsivilisatsiooni, hiljuti pühkis üle maa moodne katk, praegu käib kolmas maailmasõda, lapsi sandistavad vaimselt nutiseadmed jne. Seejuures me päriselt usume nendesse narratiividesse – mitte kõigisse korraga, vaid valides välja endale meeldivad, olles kõik aga ühel nõul, et ees ootab mingit sorti häving, kui inimene praegu kohe meelt ei paranda. Väga erinevate vaadetega inimeste üksmeele allikas on kriis ise, kui see eraldada kõigest konkreetsest, sest kriisi konkreetsetes ilmingutes üksmeel kaob: kas me hukkume varsti kliimakatastroofis või on see suur väljamõeldis, kas maailma valitseb pedofiilide võrgustik või oleme demokraatiale lähemal kui kunagi varem.³ Apokalüptiline diskursus on olemuselt religioosne ning ka lahendused religioosset laadi. Margaret Atwood on näiteks nimeetanud Greta Thunbergi Jeanne d’Arciks: „Ma arvan, et tal läheb vaja suurt valget hobust.”⁴ Greta on moraalne ning saanud jumaliku sõnumi, mida ta peab levitama – see ongi lahendus. Jääb ainult oodata, milal me ta tuleriidal põletame, et teda veelgi transtsendenteerida.

Samamoodi on Pajević tulnud tooma sõnumit, mida tuleb levitada. See raamat ei ole ega peagi olema filosoofiline arutus või isegi selle kokkuvõte nagu Kanti

„Prolegomena”, millega Leo Luks teost võrdleb, vaid manifest.⁵ Üks selle tunnis-märk on raamatu peaaegu paralleelne ilmumine eesti, saksa ja inglise keeles, mis näitab, et oli tungiv soov jõuda võimalikult paljude inimesteni.⁶ Niisugune soov on omane manifestidele, mis ei oota tänu-likke lugejaid, vaid pöörduvad otse kogu maailma poole. Samuti eristub „Poetiliselt mõtelda” akadeemilisest tekstist ning sarnaneb manifestidega selle poolest, et tekstis antakse teiste autorite mõtteid edasi ilma täpsete viideteta. Teose lõpust (lk 126–132) leiab siiski raamatute valiku, kust autor on inspiratsiooni ammutanud ja mõtteid laenanud. Autori meelevaldne valik on see seetõttu, et näiteks teoses kor-duvalt esineva keskse ookeanilise tunde mõistega (lk 21 ja 67) seoses mainitakse Freudi küll teksti sees, kuid bibliograafiast ta puudub; puuduvad ka Julia Kristeva, kes „Mustas päikeses” ütleb, et depressioonis inimene ei karda lagunemist, vaid näeb enesetapust võimalust taasühineda arhai-lise ookeanilise seisundiga, ning Maurice Blanchot, kelle tegelane Tume Thomas sedasama seisundit merd vaadates kogeb – autorid, kelle ma, võib-olla ekslikult, teksti sisse lugesin.⁷ Nimekiri, mis kirjeldab üsna hästi Pajevići teose ideelist raamistikku, kujutab endast valgustusliku saksa mõtle-mise alati mitte kõige rahulikumat alkeemilist abielu XX ja XXI sajandi kontinen-taalse filosoofiaga, mis seob kokku vastandpaarilised ja valgustab hämardudes

³ Sageli on lähenemine maailmale ka sisemiselt vastuoluline: miski ei takista inimesi, kes peavad nt sugu bioloogiliseks tõsiasiaks, väitmast, et kliimaurijate järeldused on kultuuriliselt kallutatud, teised jälle näevad sugusid sotsiaalsete konstruktsioonidena, olles samal ajal veendunud, et kliima kohta käivad faktid on objektiivsed ja järeldused pädevad.

⁴ O. Petter, Margaret Atwood says Greta Thunberg is the ‘Joan of Arc’ of environmentalism. – Independent. UK edition, 7. XI 2019.

⁵ Vt L. Luks, Viimane valgustaja, lk 31.

⁶ Inglise keeles: M. Pajević, Poetic Thinking: Now. Milton: Taylor & Frances Group, 2023.

⁷ Vt J. Kristeva, Black Sun: Depression and Melancholia. New York: Columbia University Press, 1998, lk 19; M. Blanchot, Kirjandus ja õigus surmale. Valik tekste. (Avatud Eesti raamat.) Tlk A. Saar. Tallinn: Varrak, 2014, lk 159–162.

ning hämardub valgustades.⁸ Ilma kirjan-
dusviideteta jätab Pajevići tekst ilmutus-
liku mulje: „Это однажды раскрылось
мне во сне” („Ükskord ilmus see mulle
unes”), nagu annab teada Nikolai Berdja-
jevi kuulus joonealune allikaviide.⁹

Sõnum, mille Pajević toob, lahendus
meie kriisidele, on üleskutse mõelda poee-
tiliselt. Poetiline mõtlemine näib põhi-
nevat teatud sorti ülenemisel, mille puhul
jõuab keel kaugemale sõnade tavapärastest
tähendustest. Mõistan seda nii, et teatud
viisidel on võimalik nii-öelda väljendada
väljendamatut ja mõelda mõeldamatut
ning niisugune ülenemine on sarnane
müstilise kogemusega.¹⁰ Pajevići järgi on
luuleline „see, mida ei saa öelda teisiti,
[---] mis on just ainult selles vormis see ise”,
ja „luuletus on rohkem kui oma asjade
summa” (lk 24–25, autori esiletõste). See
tähendab, et luuletuse poetiline vorm
annab edasi rohkem kui samu mõtteid
väljendav mittepoetiline vorm. Nii ka

⁸ Leo Luks kirjutab: „Täenduslikus keeles
teisest rääkimine on küll paradoks, kuid üheks
viljakaks viisiks selles vallas edenemiseks
pean esseistikat, milles süvenetakse hämara
luule tõlgendamisse, muutudes selle käigus
ka ise üha hämaramaks, krüptilisemaks (nt
Heideggeri umbkõnelused Hölderlini luulega
või Blanchot' Kafka päevikute vaatlused)”.
Tema meelest Pajevići „Poetiliselt mõelda”
küll ei tee seda piisaval määral, vaid kallutab
oma selguse ja seostatusega „teksti mõistelise
täenduslikkuse poole, seega poetilisest mõt-
lemisest eemale” (Viimane valgustaja, lk 32).

⁹ Н. А. Бердяев, Экзистенциальная диалек-
тика божественного и человеческого.
Париж: YMCA-Press, 1952, с. 17.

¹⁰ Pajevići järgi võimaldavad nt armastus,
kunst, seotus loodusega, tõeline inimlik koh-
tumine siseneda müstilise seisundiga sugulu-
ses olevasse seisundisse, mida saab kirjeldada
ka *unio mystica*’na (lk 67–68). „Me kõik oleme
kogenud – näiteks rabatuna looduse ilust,
kunstielamuse vaimustusest, armuelamusest ja
läbitungivast pilgust, milles me haihtume, s.o
pilgu tõelisest kohtumisest teise inimesega –,
et inimolemine võib äkitselt lõputult avarduda
ja ületada funktsionaalsed eluseosed” (lk 49).

„poetiliselt mõtlemisel on mõistelist rat-
sionaalsust ületav kompleksus” (lk 47) –
ratsionaalsetest seostest saab minna kau-
gemale ja sellega tähenduslikkus mitte ei
kahane, nagu võiks ebaratsionaalse mõtte
puhul oodata, vaid kasvab. Sellega läheneb
„Poetiliselt mõelda” esoteerikale, kuid
samal ajal ütleb sellest otsustavalt lahti,
sest „inimelu tähendusdimensiooni dis-
kursust” ei tohiks jätta esoteerikale ja me ei
tohiks loobuda valgustuse saavutustest (lk
12). Selline lahtiütlemine tähendab kah-
juks, et autor ei tihka siiski anda end täiesti
vabaks (ning lisaks veel umbusaldab – ma
ütlesin ebaõiglaselt – esoteerikat).

Poetiline mõtlemine tähendab Paje-
vici järgi subjekti-objekti suhtest välju-
mist. See võib toimuda kehaliselt, misjuhul
on tegu nn ihumõtleemisega, mida Pajević
vastandab objektistavale kehamõtlemisele
(lk 45).¹¹ Subjekti-objekti suhtest peab
vabanema aga ka keeles, mida käsitleb
„Keelemõtlemise” peatükk (lk 74–96). See
on kõva pähkel, sest keel tegeleb olemus-
likult objektistamisega kohe, kui millelegi
antakse nimetus: see lahutab nimetatava
nimetajast ja muudab selle millekski. Paje-
vici on sellest probleemist teadlik: „Juba
Genesis esindab käsitlust, et keel täidab
maailmaomastamise otstarvet: nimeta-
mise teel võib inimene saada maa kõikide
asjade vardjaks” (lk 78). Selline hierarhi-
line valitsemine on muidugi objektistav,
kuid sellest on võimalik välja tulla dia-
loogiga (lk 97), mis viib osapooled samale
tasandile ja teeb mõtleja teadlikuks oma
puudulikkusest: „Selline puuduseteadvus,

¹¹ Siin seilab Pajević kindlalt Michel Foucault’
ja Giorgio Agambeni biopoliitika kiiluvees,
vt nt G. Agamben, *The Use of Bodies*, Homo
Sacer IV, 2. Tlk A. Kotsko. Stanford: Stan-
ford University Press, 2016. Pajević ja Raili Marling
on koostanud ka biopoliitika teemalise kon-
verentsikogumiku: M. Pajević, R. Marling,
Care, Control and COVID-19: Health and
Biopolitics in Philosophy and Literature. Ber-
lin: Walter de Gruyter, 2023.

omaenese piiride äratundmine on esimene samm oskuse suunas mõelda seda, mis ei ole veel maailmaks saanud” (lk 76). Võimaluse selleks annab keel ise, millele on omane ülal jutuks olnud poeetiline liiasus (lk 75): poeetiline keel ütleb rohkem, kui on sõnade kogusumma. Ainus võimalus teatud asjadest rääkida on piltlikult öeldes palava pudru ümber käies, sest palavast pudrust endast jääb väheks.

Kas Marko Pajević on jäänud hiljaks? Lugesin paralleelselt raamatuga „Poeetiliselt mõelda” originaalis üle viiekümne aasta varem ilmunud Louis Pauwelsi ja Jacques Bergier’ teost „Maagide hommik”.¹² Pauwels ja Bergier on samuti veendunud, et inimkond endisel viisil jätkata ei saa: enam ei piisa „inimlikust, liiginimlikust”, vaid inimene peab transtsendenteeruma.¹³ Seejuures tuleb ka keelt hakata kasutama viisil, mis erineb tavapärasest inimsuhtlusest.¹⁴ Need mõtted on Pajevićil, Pauwelsil ja Bergier’l sarnased. Teatud lähedust võib näha isegi Pauwelsi ja Bergier’ seisukohas, mille järgi on loodusteadustes juba revolutsioon toimunud, ollakse lahti lasknud vanast mõtlemisest, ainult humanitaarteadused hoiavad konservatiivselt ja dogmaatiliselt kinni varasemast mõttest ning vajavad reformimist. Pajević üritab refor-

mida humanitaarteadusi (eemalduda subjekti-objekti hierarhiast) ning tõdeb samuti, et loodusteadused on poeetilise mõtlemise vastu võtnud.¹⁵ Traagiline on see, et „Maagide hommiku” ja „Poeetiliselt mõelda” vahele jääva viiekümne aasta jooksul pole maailm sugugi päästetud – muidu ei räägitaks ju jätkuvalt lõpuaegadest ja „Poeetiliselt mõelda” järele vajadus puuduks. Raske on öelda, kas Pajević on jäänud hiljaks või mitte: ideed, mida ta esindab, on enamjaolt olnud vahepealse viiekümne aasta jooksul kättesaadavad. Samas jällegi pole eksisteerinud Pajevići manifesti.

Tegelikult ma ei usu, et see raamat midagi muudab, küll aga olen väga rõõmus, et see on eesti keeles olemas. Kui autor ei oleks tegutsenud aastail 2018–2023 Tartu Ülikoolis germanistika professorina, oleks väga väike tõenäosus, et „Poeetiliselt mõelda” oleks jõudnud eesti keelde. See olnuks umbes sama utoopiline kui omal ajal Kristian Jaak Petersoni lootus, et selle maa keel võiks laulutuules taevani tõusta, millest globaalses võtmes unistab ka Pajević. Traditsioonilisi raame ei aita see teos murda niivõrd sisuliselt kuivõrd ilmunud kurioosumina ja see on suur väärtus.

NEEME NÄRIPÄ

¹² L. Pauwels, J. Bergier, *The Morning of the Magicians*. Tlk R. Myers. Frogmore, St Albans: Mayflower Books Ltd, 1975.

¹³ Samas, lk 30.

¹⁴ „[On t]õsias, et selliste tehnikate ja oskuste omamine ja valdamine nõuab tavapärasest kõrgemat intellektuaalset teravust ning aru ja keelevõime rakendamist uuel tasandil, nii et tavapärasel inimesemel suhtlus on võimatu” (samas, lk 39).

¹⁵ „Meie tänane maailm oma aatomituuma-füüsika, oma keemia, oma elektroonika ja kogu oma informatsioonitehnoloogiaga põhineb ammu tuntud füüsikalistel põhi- alustel, mis annavad tunnistust just sellest, et mateeria ei ole üldsegi nii kõva ja vaieldamatu, veelgi enam – heldene aeg! mateeria ei olegi tehtud mateeriast, vaid pigem millestki, mis on vaimsele palju lähedasem” (lk 18).